

■ **Mahir Həmidov**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun qriffi ilə "Elm" nəşriyyatında Hacı Firudin Qurbansoyun "İmadəddin Nəsimi" adlı monoqrafiyası işıq üzü gördüyü qısa müddət ərzində ən çox aranan, oxunan, sevilen biblioqrafik nadir kitaba çevrilib. Bu əsassız deyil, axı sözünün çəkisini bilən, islam sivilizasiyasını əhatələyən əsas elmlərə vəqif olduğunu bundan öncəki monoqrafiyalari ilə də sübut edən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Hacı Firudin Qurbansoy yazılanları təzədən yazmayıb, dərın analitik araşdırmaların nəticəsi olan yeni faktlarla oxucusunu yaxşı mənada heyrətləndirib.

Kitabda araşdırılan bütün mətləblərdən çıxan nəticələr möhkəm elmi məntiqə dayaqlandığı üçün sözsərraflarını razı salır. Müəllif Nəsiminin həyatı barədə danışarkən, şairin Şirvandan olmasını ələ tutarlı dəlil-

Nəsiminin gəzdiyi geniş coğrafiyada rastlaşdığı çeşidli xalqların etnopsixologiyası ilə bağlı şeirlərində maraqlı işarələri var.

*Münəvvər əbhərin türki evin yağmaladı əqlin,
Moğul hər qanda varırsa düşər taracü yağmayə. [1, s.34]*

*Geldi bəyden muştucu bir gündə dört,
Bey size yazdırdı bir köklük... yağurt!
Ol dəxi, yarısı su, yarısı dürt,
Bəxşişə türkmanmı yeydir, yoxsa kürət?! [1, s.577]*

Tanrı (tenqri) sözü islamın gelişiyə Allah sözü ilə əvəzlənsə də, türk xalqlarının yaşadığı geniş coğrafiyada inersiya ilə qalmaqdaydı, indi də dilimizdən arxaizm kimi çıxmayıb. Nəsimi Şirvani bu sözəndən istifadə edib.

*Divi-rəcimə, ey könül, etmə dəxi mütabiət,
Tanrı sözün eşit, derəm, sidq ilə qıl mülazimət. [1, s.503]*

İslam terminologiyasında “div” sözü yoxdur, dilimizdə qalması zərdüştiliklə əlaqədardır, şeytan mənasını bildirir. Div üçün “rəcim” (daşqalaq olunmuş) deməklə, şair “şeytan ər-rəcim” ifadəsini yada salır.

Uzaq coğrafiyalar adlayan Nəsimi Şirvani şeirində müxtəlif dinlərlə bağlı işarələr var:

*Qaşın mehrabına baş qoymayanlar,
Məgər boynunda bağlıdır səlibi?! .[1, s.93]*

Nəsimi Şirvaninin sirlərini açan kitab

lərlə s b t edir ki, ciddi mübahisə üçün yer qoymur. T zkrl rd  zikr olunan Nəsiminin dünyaya gəldiyi məkanlar müxtəlifdir. Tədqiqatçı bu faktı onunla izah edir ki, Yaxın Şərq ölkələrində gizli ruhani i  apararı Nəsimi  sil-n c b tini a ıqlaya bilməzdi, a karlananda tutulub c zalanacağı təqdirdə yaxın adamlarını g diza verə bilməzdi. Ağıllı m ntiqdir, deyilmi? Buna kimi razı olardı ki? Nəsiminin Ş irvanı olmasını Firudin müəllim dil tarixini mükəmməl bilən alim kimi müxtəlif beytləri açıqlamaqla izah edə bilir. Bunlardan biri, ində ancaq dialekt d  qalan “kokkuh” sözüdür. Ş irvan ləhcəsində bayquş mənasını verən bu təqlidi söz Nəsiminin fars dinarında işlənib:

وک وک ینم وچ قسشاع ورهم کا وت قشع رد
وک وک دنز موکک نوچ اناریو رس رد ات
(Dər eşğ-e-to, ey mähru, aşğ çu mēni ku? Ku?
Ta dər sere-viranha çun kokkuh zənəd “ku-ku-”).
Tərcüməsi:

*Ey ayüzlü, sənin eşqində mənim kimi aşiq hanı? Hanı?
Viranələrin başında çünki, bayquş “ku-ku” vurur.*

Təəccüblü deyil ki, nə klassik, heç müasir fars şairlərinin də heç biri bu sözdən istifadə etməyib, necə etsin ki, söz axı Şirvan ləhcəsindədir.

Hacı Firudin Qurbansoyun Nəsimini türkmənləşdirmək istəyən alimlərə cavabı da məntiqli və inandırıcıdır!

Nesiminin keçib-gətdiyi məkanlar bəhsində alim, şairin beytlərindəki toponomik vahidlərlə yanaşı, həm də həmin məkanlara xarakterik detallara da xüsusi diqqət ayırır. İslami ölkələrin heç birində mərmərdən heykəl ola bilməzdi, şairin aşağıdakı beytini şərh edən alim yazır:

Zahid aydur: “sevmə xubi, baxma anun yüzinə”,
Şol həcər yürəkli ahən, yoqsa mərmərdənmidür?
Beyt bizə iki işarəsilə maraqlı gəldi; “həcər yürək-
li” - “ürəyi daş” söz birləşməsi 66TƏRHİM قُرُوسُ
طَالِغٌ ءَكَيْتَآلَم مِيرْخَتْلَا surəsi, 6-cı ayədə keçən
“mələ’ikə-tun gİLə?un” ifadəsindəndir, daş ürəkli, rəhm-
siz cəhənnəm mələklərini göstərir və zahid mərmər
heykəle bənzədilir. İslam Şərq ölkələrində belə hey-
kəllər yoxdu, Nəsimi bu heykəlləri səyahətləri zamanı
xristia. və büt-pərəstlər arasında görə bilərdi.

*Canımı ənbərin saçın seyd edəli kəməndinə
Rumü Xətayi dutmuşam, Çinü Tatar içindəyəm.*

Nəqşi-nigarını üzün məndə müsəvvər eylədi,
Mən bu nigari-nəqş ilə nəqşü nigar içindəyəm. [1,
s.128]

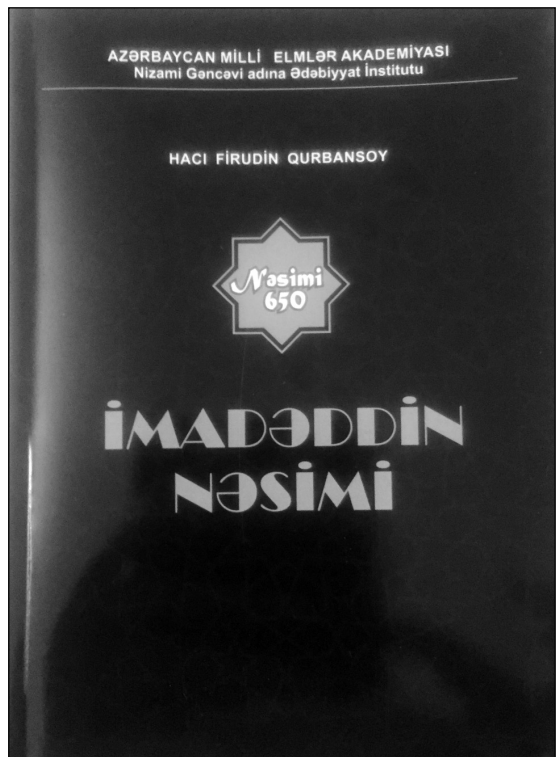
“Niga” sözü məbədlərin divarlarına müqəddəs-
lərin təsvirləri çəkilən freskalara deyilib, sonra məcazi
mənada gözəl məfhumunu ifadə edib. Nəsiminin adı-
nı çəkdiyi coğrafiyada xristian və buddist məbədləri
mövcuddu, belə canlı təsvirlərdən sonra çox yəqin ki,
şair oralarda olubmuş.

*Şöhrət afətdir,usandım şöhrətindən aləmin,
Gərçi həm əladəvü əsfəldə məşhur olmuşam. [1, s.427]*

Əbu-Nəsr Mühəmməd ibn Tarxan ibn Uzlaq əl-Farabi (869-950) "Kitab əl-Hürruf" (Hərflərin kitabı) adlı əsər ərsəyə gətirmişdi. Kitab müxtəlif əlyazma nüsxələri əsasında 1969-cu ildə Beyrutda nəşr olunmuş, rus dilinə tərcüməsi Alma-Atada çıxmışdır. (Ağ-Farabi. Kniqa bukv. Perevod, primeçanie i vvodnæ statğə K.X. Tadjikovoy. - Almatı, "ʔazaʔ universitetʔ", 2005) Ərəb əlifbasındakı 28 hərflə, bu əsərdə fəlsəfi və dini aspektləndirilmişdir. 28 rəqəminin gizli rəmzi vahidi bildirir: $2+8=10=1+0=1$ Vahid olan isə Allahdır. Başqa sözlə, 28 hərflə yazılan Quranı Kerim bir olan Allahın sözüdür. Həm də Yerin peyki olan Ay bir ay ərzində 28 şəkllə düşməsinə görə, Ay islamın rəmzi sayılır.

Əllərimizdə Ayın 28 səhəfi (göydə 28 fərqli görünüşü) və Ərəb əlifbasının 28 hərfi əks olunub. Əl barmaqlarının hər birində, baş barmaqdan savayı 3 buğum var. Baş barmaqda isə 2 buğum olduğunu nəzərə alsaq, hər əldə 14, iki əldə isə 28 buğumu hesablaya bilərik. Namaz vaxtı qunut tutarkən, əl barmaqlarındakı 28 bir yerdə olur. Qurani-Kərimin bütün hərfələrini ehtiva etdiyi üçün, namazda əlləri birləşdirib qunut tuturlar. Sağ əldə birinci 14 hərfi ehtiva edən Əbcəf, Həvvəz, Hüttü, Kələmən, sol əldə isə Səfəs, Qərəşət, Səxiz, Zəziğ sözlərinin hərfələri öz əksini tapıb.

Əbu Əli Hüseyn ibn Əbdullah ibn əl-Həsən Əli ibn Sina (تأليفه كتاب الطب في شرح كلى و 16.08.980 - 18.06.1037) "اُنس" (16.08.980) (əfsunlar xəzinələri risaləsi) adlı əsərində ərəb əlifbasındakı hərfələri 13 müxtəlif cür düzülmə dairəsinin (dəvairi-huruf) sırasını göstərir:

1. Өbtəs (ثبتا)
2. Өbcəd (دجبا)
3. Өhtəm (مطها)
4. Өchəb (بهجا)
5. Өyğəğ (غقىغا)
6. Өcnəş (شذجا)
7. Өrǵı (ىرغى)
8. Өnsəğ (غسنا)
9. Өhsət (تسرحا)
10. Өdyeł (لىدى)
11. Өchez (زهجا)
12. Өfsəc (جسفا)
13. Өhət (طهعا)

Bunlardan əvvəlinci 6 dairə “dəvairi-sittə” adlanır və daha məşhur və mühüm sayılır.

Əhtəm ???? dairəsi 28 hərfi özündə ehtiva edən 8
sözdən ibarətdir:

1. Əhtəm (مرطه)
2. Fəşəz (ذشف)
3. Buyən (یوب)
4. Sətəz (صتص)
5. Cəzkəs (سکج)
6. Gəsəz (ظثق)
7. Dəhlə (عجحد)
8. Rəxəğ (رغخ) “

Hər bir dairənin, dairədəki sözlərin hərf və rəqəm açımı da verilir.

Sakral rituallar mövzusu, ümumiyyətlə irfanşünaslığımızda öyrənilməmişdi. İlk dəfə bu kitab bizi arif şairlərimizin əsərlərini düzgün anlamağımıza şərait yaradır.

Nesimi yaratıcılığı ve Nesimi şairinin ecazı bahslerinde ölmöz şairimizin idrak ve ifran dünyasındaki söz incileri incelenir. Burada hem ilmi-eruz, hem ilmi-qafiye, hem imi-begi, ilmi-məani, ilki-kəlam səhələri-nin verdiyi imkanlar çərçivəsində mövzu araşdırılır.

Bəşəriyyəti öz sirli həyatı və yaradıcılığı ilə həyrətə salan Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmad əd-Din Nəsimi Şirvanı ilində ərsəyə gələn bu kitab, bizə şairimizi təhriflərdən arınmış şəkildə təqdim etdiyi üçün dünya şərqşünaslığına əsaslı töhfə kimi qiymətlidir.